

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

РУССУ АННА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК [811.161.1 : 811.161.2]’367.265’373.611 “1924/1933”

**ПРЕФІКСАЛЬНЕ ДІЄСЛІВНЕ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ
В «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» (1924–1933 РР.)**

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2016

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
ОЖОГАН Василь Михайлович,
Національний університет «Києво-Могилянська академія», віце-президент з науково-педагогічної роботи.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ОЛЕКСЕНКО Володимир Павлович,
Херсонський державний університет,
декан факультету філології та журналістики;

кандидат філологічних наук
ФУРСА Валентина Миколаївна,
Інститут української мови НАН України, науковий співробітник відділу граматики та наукової термінології.

Захист відбудеться «18» жовтня 2016 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.25 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова (01601, м. Київ, вул. Тургенівська, 8/14, ауд. 7-3).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано « » вересня 2016 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Теоретичні й практичні аспекти формування та функціонування термінів становлять коло зацікавлень багатьох лінгвістів, що, з одного боку, пов'язано зі стрімким розвитком науки й техніки, які посідають значне місце в житті людини. З іншого – розширенням меж застосування української мови, що після здобуття незалежності України охопили ті сфери суспільного життя, де часто перевагу надавали російській. Ідеться про царину офіційних стосунків, науки, освіти тощо. З огляду на це одне з важливих завдань термінознавців – випрацювати таку термінологію, що задовольняла б потреби фахівців й відповідала тенденціям сучасної української мови.

Українське термінознавство має тривалу традицію. Загальні принципи творення та функціонування терміносистем вивчали І. Верхрацький, І. Кочан, А. Крижанівська, Г. Мацюк, Г. Наконечна, Т. Панько, Л. Симоненко, Г. Холодний; терміносистеми окремих наук – А. Бурячок (соціально-політична), І. Верхрацький (ботанічна), Н. Жовтобрюх, Д. Кирик (філософська), В. Захарчин (мовознавча), І. Ковалик (науково-технічна), Н. Москаленко (граматична), Г. Наконечна (хімічна), Т. Панько (економічна), І. Процик (фізична), О. Сербенська (юридична), Л. Симоненко (біологічна), Л. Туровська, Н. Яценко (військова) та інші.

Значне місце в термінознавчих дослідженнях посідає питання про особливості морфологічного творення термінів. Словотворення термінологічних одиниць ґрунтується на загальномовних принципах. Проте воно має низку особливостей. У термінотворенні афікси використовують для створення зрозумілої внутрішньої форми терміна та його класифікаційної орієнтації. В. Даниленко, Є. Карпіловська, О. Кочерга, В. Лейчик, Л. Симоненко на рівні творення термінів пропонують виокремити словотворчі морфеми, що б для кожної галузі термінології виражали конкретне значення й виконували класифікаційну функцію.

Більш дослідженими в термінології є терміни-іменники й термінологічні субстантивні терміносполуки. Натомість термінотворення інших частин мови залишається маловивченим. Однак недостатнє опрацювання характеру використання різних частин мови в терміносистемах збіднює теорію терміна та звужує уявлення про термінологізацію окремих груп слів (Л. Хасіна).

Особливості вжитку дієслів та їхніх форм в українській термінології проаналізували О. Андрусишин, І. Борисюк, С. Левіна, В. Пілецький. Менш вивчено афіксальне творення термінів-дієслів. Є. Карпіловська, О. Кочерга, Є. Мейнарович у спільній статті аналізують засоби перекладу російського префікса *от-* українською та доводять, що під впливом російської мови відбулася деформація їхньої семантики. Про негативний вплив мовної політики Радянського Союзу йдеться в дослідженні О. Кочерги та Г. Ракшанової, які визначили правила вживання дієслівних термінів з префіксами *від-*, *роз-*. Попри важливі здобутки

названих праць не було здійснено комплексного аналізу тенденцій термінотворення дієслів шляхом префіксації. Це й зумовило вибір теми дисертаційної праці.

Актуальність дисертаційного дослідження полягає в необхідності проаналізувати й оцінити зміни у префіксальному дієслівному термінотворенні, особливо ті, що сталися не виправдано під впливом мовної політики Радянського Союзу. Використання засобів термінологічного словотворення не за призначенням спотворює семантику слів, порушує системність мови. Усе це ускладнює розуміння наукового тексту, понижує культуру мовлення фахівців. Аналіз тенденцій префіксального дієслівного термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.) (далі – РУС/1924–1933), що є одним з найпомітніших лексикографічних джерел поч. ХХ ст., у зіставленні з іншими словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. дасть змогу виявити, як відбувався розвиток термінології, критично осмислити здобутки термінознавства поч. ХХ ст. та оцінити їхню значущість для формування сучасної термінології. Опрацювання означених проблем розширить уявлення про місце префіксальних дієслівних термінів у галузевих терміносистемах та сприятиме виробленню правил уживання префіксальних морфем для творення новітніх термінів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація репрезентує один з напрямів комплексного дослідження кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія» № 0109U008100 «Українська мова: стан, статус, форми побутування».

Мета дослідження – визначити префіксальні типи словотворення й видотворення дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів, зіставивши матеріал РУС/1924–1933 з іншими перекладними російсько-українськими словниками.

Досягнення мети потребує розв'язати такі основні **завдання**:

1. Узагальнити погляди мовознавців на роль і місце дієслівних термінів у термінології.

2. Схарактеризувати власне-терміни й консубстанційні дієслівні терміни з погляду поширення та засади функціонування.

3. З'ясувати теоретико-методологічні засади дослідження дієслівного префіксального термінотворення та окреслити поняття «тип словотворення» й «тип видотворення».

4. Визначити типи префіксального дієслівного видотворення й словотворення власне-термінів та консубстанційних термінів у РУС/1924–1933.

5. Порівняти префіксальне дієслівне формотворення й словотворення власне-термінів та консубстанційних термінів.

6. На матеріалі РУС/1924–1933 виявити специфіку префіксального творення дієслівних термінів на початку ХХ ст. та вказати словотвірні типи, що можуть бути актуалізовані в сучасному термінотворенні.

Об'єкт дослідження – префіксальні дієслівні терміни, що не містять постфікса *-ся*.

Предмет дослідження – динаміка змін префіксальних типів термінотворення, віддзеркалена в РУС/1924–1933 у зіставленні з іншими словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта вивчення та поставлені в дисертаційній праці завдання зумовили вибір таких методів і прийомів: *описового методу* (для інтерпретації граматичних і семантичних властивостей префіксів, аналізу та опису теоретичного й фактичного матеріалу, класифікації дієслівних термінів на власне-терміни й консубстанційні терміни, виявлення зв'язків досліджуваних одиниць із позамовними явищами та пояснення змін у префіксальній семантиці); *структурного методу*, зокрема компонентного аналізу (для систематизації префіксальних дієслівних термінів та виявлення типів словотворення й формотворення) та дистрибутивного аналізу (для з'ясування валентних зв'язків префіксальних дієслівних термінів); *частково зіставного методу* (для виявлення словотвірних особливостей префіксальних дієслівних термінів у порівнянні з російською мовою), *кількісного підрахунку* (для встановлення обсягу дієслівних термінів у галузевих терміносистемах та продуктивності префіксальних одиниць у термінотворенні).

Джерелами фактичного матеріалу слугували РУС/1924–1933, а також інші російсько-українські загальномовні й термінологічні словники кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. Фактичний матеріал, отриманий унаслідок суцільного вибирання й окремих фіксацій, становить близько **6400** одиниць – префіксальних дієслів, що репрезентують наукову мову й виробничі поняття в межах різних галузей знань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше здійснено комплексне дослідження префіксального дієслівного термінотворення на матеріалі РУС/1924–1933. З'ясовано особливості дієслівних термінів порівняно з іменниковими та проаналізовано продуктивність дієслів у галузевих терміносистемах; до ширшого обігу в українському термінознавстві введено поняття *власне-терміни* та *консубстанційні терміни*, схарактеризовано їхні семантичні й словотвірні особливості.

Доповнено відомості про методикку опису типів дієслівного префіксального видотворення й словотворення. Визначено префіксальні типи видотворення й словотворення дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів та виявлено динаміку змін відповідної групи термінів протягом кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. з огляду на мовні й позамовні чинники. Доведено, що під впливом мовної політики 30-х – 80-х рр. ХХ ст. відбулося невиправдане зростання продуктивності окремих типів префіксального словотворення, рекомендовано шляхи уникання небажаних кальок російської мови та запропоновано словотвірні типи, що можуть бути актуалізовані в наш час.

Теоретичне значення – зроблені висновки й узагальнення розширюють уявлення про місце дієслівних термінів у термінологічних системах різних галузей знань, а також префіксацію як засіб дієслівного термінотворення, сприяють виявленню закономірностей змін у мовній системі під дією внутрішніх і зовнішніх чинників, дають матеріал для подальших термінознавчих і словотвірних досліджень.

Практичне значення – одержані результати можна застосувати для укладання перекладних термінологічних словників, написання підручників і посібників із термінознавства й словотвору, для читання спецкурсів, створення посібників з культури мовлення, а також у науково-пошуковій роботі аспірантів і студентів.

Апробація результатів дисертаційної праці. Основні положення дослідження викладено в доповідях на міжнародних конференціях «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012» (Львів, 2012), «Граматичні читання – VII» (Донецьк, 2013), «Граматичні та семантичні аспекти функціонування мовних одиниць» (Ніжин, 2013), «Мова: класичне – модерне – постмодерне» (Київ, 2013), «*Nauka w świetle współczesnym*» (Лодзь, 2013), «Проблеми української термінології СловоСвіт 2014» (Львів, 2014), «Новітні освітні технології в контексті євроінтеграції» (Київ, 2015), «Лінгвокогнітивні та соціокультурні аспекти комунікації» (Острог, 2015), «Actual Problem of Science and Education (APSE – 2016)» (Будапешт, 2016) та всеукраїнській конференції «Лінгвостилістика XXI ст.: стан та перспективи розвитку» (Луцьк, 2013), а також на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького й аспірантського складу Національного університету «Києво-Могилянська академія» (2010–2013).

Публікації. Основні положення й результати дослідження висвітлено у 8 публікаціях, 6 з яких надруковано у фахових виданнях, 2 у закордонних виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, додатків, списку використаних лексикографічних джерел (57 найменувань), списку використаної літератури (236 найменувань). Повний обсяг роботи становить 219 сторінок, основний текст дослідження викладено на 172 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, окреслено його джерельну базу, з'ясовано наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, указано форму їхньої апробації та структуру роботи.

У **першому розділі «Специфіка функціонування префіксальних дієслівних власне-термінів і консубстанційних термінів»** розглянуто засади вживання й семантичні особливості дієслівних термінів. Запропоновано їхнє

розрізнення за сферою поширення на власне-терміни та консубстанційні терміни, визначено особливості відповідних одиниць.

Термінотворення – це цілеспрямований процес, що передбачає використання різних засобів, які найточніше віддзеркалюють поняття. Хоча в термінознавстві набула поширення ідея про іменникову природу терміна (О. Ахманова, Г. Винокур, С. Гриньов-Гриневиц Н. Щеглова), вважаємо дієслово важливим компонентом галузевих терміносистем, що називає дію та стан. Перевагою дієслівних термінологічних одиниць є здатність точніше порівняно з іменниками описувати такі ознаки дії, як перебіг у часі, доконаність/недоконаність, скерування дії на об'єкт. Як указують В. Даниленко, П. Селігей, функція іменників і дієслів у науковому тексті різна: іменникові віддієслівні терміни пов'язано з описом абстрактних понять, натомість дієслова позначають конкретну реалізацію дії. Кожен з названих засобів описує поняття з різних боків, тому дієслівні та іменникові терміни варто використовувати з огляду на зміст висловлювання.

Обсяг дієслів у галузевих терміносистемах різних. На матеріалі РУС/1924–1933 виявлено, що найширше дієслова представлено в хімічній – *редукувати/зредувати, розкиснювати/розкиснити, рафінувати*; типографській – *слюсувати/заслюсувати форму, кантувати книгу, заверстовувати/заверстати*; юридичній термінології – *розслідувати/розслідити, секвеструвати, цінувати/поцінувати*. Дещо менше зафіксовано церковних – *конфірмувати, літургісати, сакраментувати*; медичних – *оперувати, акліматизувати, ампутувати*; математичних – *множити, підставляти, числити й обчислювати/обчислити*; технічних – *глянцювати, мерсерувати, йонізувати*; будівельних – *вмуровувати/вмурувати, вмазувати/вмазати, надовбувати/надовбати (перекладку)*; морських дієслівних термінологічних одиниць – *задрейфувати, нацуркувати, відбувати/відбути (першу кампанію)*. Термінологію, що належить до інших наукових галузей, подано менш широко.

За сферою поширення дієслова поділяємо на власне-терміни та консубстанційні терміни. Власне-терміни – це лексичні одиниці, створені лише для термінологічних потреб: *акумулювати, градувати (градувати), дистилювати, дифузувати, інокулювати*. Більшість з них мають чужомовне походження та зазвичай сполучаються з незначною кількістю префіксів, які виконують формотворчу функцію, наприклад, *затопографувати, зепоксидувати, зетолонувати, поамінувати, проінсталювати*. З огляду на це власне-терміни мало продуктивні для префіксального дієслівного термінотворення.

Деякі терміни й загальноживані слова можуть мати однакову форму, наприклад: *борознити, брукувати, ворсувати, гнити, гвинтити, карбувати, креслити, лакувати, ржавіти, фарбувати*. Для означення таких одиниць О. Ахманова, І. Бережанська, С. Ворущилова, С. Гриньов-Гриневиц, Л. Ричкова, М. Соколова використовують назву *консубстанційні терміни (слова, одиниці)*. Виявлено кілька поглядів на механізм виникнення консубстанційних термінів.

В. Даниленко, С. Гриньов-Гриневи́ч первинними вважають побутові слова, семантична структура яких ускладнюється, відбувається конкретизація лексичного значення, внаслідок чого з'являється нове слово зі спеціалізованим значенням. Натомість Н. Яковлев указує, що всі загальноновживані слова в момент свого виникнення були термінами, які внаслідок проникнення технічних винаходів та політичних понять до загальнонародного побуту набули масового вжитку. І. Бережанська наголошує, що межа між термінологічною та загальномовною лексикою непостійна, має не історичний, а функціональний характер. Процес перетворення термінів у загальнолітературні слова та навпаки є постійним явищем, тому, пояснюючи формування консубстанційних термінів, варто враховувати час виникнення кожної лексеми, її закріплення в певній терміносистемі. На нашу думку, *консубстанційні терміни* – це одиниці, які одночасно функціонують у загальнолітературній мові й термінології та утворені шляхом термінологізації загальноновживаних слів і їхньої детермінологізації.

Серед консубстанційних термінів переважають питомі одиниці (*кипіти, кувати, міліти, морозити, мурувати, тліти*), які мають значний словотвірний потенціал. Наприклад, у РУС/1924–1933 до слова *лютувати* (рос. відповідник – *паять*), що в наш час під впливом мовної політики 30-х рр. ХХ ст. вийшло з вжитку, зафіксовано такі похідні, утворені шляхом префіксації: *відлютовувати/ відлютувати, долютовувати/ долютувати, залютовувати/ залютувати, налютовувати/ налютувати, надлютовувати/ надлютувати, облютовувати/ облютувати, перелютовувати/ перелютувати, полютувати, розлютовувати/ розлютувати*. Це свідчить про широкі словотвірні можливості цього слова та використання відповідного терміна в мовленні фахівців 20-х рр. ХХ ст.

Небагато консубстанційних термінів належить до чужомовної лексики, наприклад, *гармонізувати, капітулювати, консервувати, паралізувати*. Як і чужомовні власне-терміни, ці лексеми майже не беруть участь у префіксальному терміноутворенні. Виявлено мало прикладів, де префікси виконують словотвірну функцію: *імпровізувати – поімпровізувати; орендувати – наорендувати, поорендувати*. У термінах чужомовного походження вони переважно є засобами творення форм доконаного виду: *зімпровізувати, скапітулювати, сконденсувати, с(за)консервувати, спаралізувати, сфальсифікувати*.

У другому розділі «**Методи та прийоми дослідження дієслівної префіксації: семантичний аспект**» проаналізовано методи й прийоми, які застосовують для вивчення системи префіксальних значень, та запропоновано схему опису типів префіксального видотворення й словотворення дієслівних термінів.

Внутрішня лексико-семантична й словотвірна структура префіксального типу надзвичайно складна, бо зазнає впливу з боку дієслівної лексики й морфології. Б. Головін, В. Ільїн, І. Теплова наголошують, що значення префікса

мають неоднакову ступінь окресленості, їхні межі часто бувають розмитими, що заважає точному опису кожного словотвірного типу. Префікс зазвичай додає до твірної основи не лише нове лексичне, а й граматичне значення. Ці його функції також варто враховувати під час опису префіксальної семантики. Префікси, що змінюють вид дієслова та не змінюють лексичного значення твірної основи, називаємо *власне-видовими*.

Плідним для вивчення префіксальної семантики вважаємо компонентний аналіз, коли значення префіксів аналізують як систему, що має ієрархічні зв'язки й правила переходу від одного значення до іншого (А. Залізник, М. Кронгауз, В. Плунгян, Л. Янда). Оскільки в нашому дослідженні торкаємося одного аспекту функціонування префіксів, увагу зосереджуємо, насамперед, на тих значеннях, що їх може бути використано в термінотворенні, та лише принагідно окреслюємо їхній зв'язок з іншими значеннями.

Для виявлення синтаксично-синтагматичних властивостей префіксальних дієслів застосовано дистрибутивний аналіз. Щоб окреслити зміни у префіксальному дієслівному термінотворенні, зосереджуємо увагу на продуктивності словотвірних формально-семантичних схем. Пояснити більшу чи меншу продуктивність окремих з них у РУС/1924–1933 порівняно з іншими словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. удалося завдяки описовому методу, що враховує лінгвальні та позалінгвальні чинники, які зумовили формування словотвірної системи української мови.

Оскільки характер зв'язку між префіксами та твірними основами неоднорідний та виявлено низку префіксальних дієслів, у яких важко відокремити словотвірне значення префікса від семантики твірної основи, уточнюємо відповідне поняття. Услід за А. Залізник, М. Кронгаузом, словотвірною вважаємо спільну частину значення для певної групи дієслів з одним префіксом, яку можна виявити неформально й не обов'язково буквально вичленювати з тлумачень.

Дієслівні префіксальні терміни, як і звичайні лексеми, утворено на основі слів та коренів, наявних у мові, з використанням тих же способів, словотворчих засобів й словотвірних типів, але морфологічне термінотворення має свої особливості. По-перше, це процес контрольований та регульований, що відзеркалено в словниках, рекомендаціях щодо вжитку термінів та стандартах. По-друге, функції словотворчих морфем для термінотворення значно ширші, ніж для загальноживаних слів, оскільки афікси мають важливе значення для створення зрозумілої внутрішньої форми, що не лише вказує на відмінність певного спеціального поняття від інших, а за допомогою словотворчих морфем віддзеркалює стосунок технічного поняття до членів певного класифікаційного ряду. По-третє, акт термінотворення перебуває у зв'язку з класифікацією понять, і новостворений термін міститься в ряді відповідних понять. Отже, терміни одного класифікаційного ряду по змозі має бути утворено за одним словотвірним типом.

Словотвірний тип – це формально-семантична схема побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою того ж самого словотворчого форманта з тим самим значенням. Дієслівний словотвірний тип описано як сукупність таких елементів:

1) *дієслівний ряд* – низка дієслів, утворених за допомогою того ж префікса й подібних одне до одного за семантичними, словотвірними, синтагматичними ознаками;

2) *тлумачення* – спільне значення для дієслів, що належать до одного префіксального дієслівного ряду;

3) *модель керування* – схема синтагматичних властивостей префіксального дієслова в простому неускладненому реченні;

4) *приклад* – ілюстрація, де описано, як значення префіксального дієслова та його моделі керування реалізовано в реченні.

Наприклад, до одного дієслівного ряду належать такі консубстанційні терміни з префіксом *ви-*: *вибруковувати/ вибрукувати, виклеювати/ виклеїти, вишпакльовувати/ вишпаклювати*. Відповідні лексичні одиниці мають тлумачення «суб'єкт покриває/ покрив поверхню об'єкта певним матеріалом», а їхня модель керування передбачає вказівку на суб'єктну (іменник у називному відмінку), об'єктну (іменник у знахідному відмінку) та інструментальну (іменник в орудному відмінку) синтаксеми. Остання може бути факультативною. Пор.: *Виклеїв кімнату шпалерами. Вулиці гарно вибрукувані*.

Для префіксальних дієслівних термінів, які є формами доконаного виду безпрефіксних дієслів, описано *типи видотворення*. Тлумачення лексичного значення префіксальних одиниць відповідає тлумаченню значення безпрефіксних одиниць, а різниця між префіксальним і безпрефіксним словом полягає в неоднаковій характеристиці дії чи стану щодо цілісності. Наприклад, у ряді *здемократизувати, зілюмінувати, злабіалізувати, зметалізувати, змеханізувати, знаціоналізувати* префікс *з-* змінює лише вид дієслова з недоконаного на доконаний, тобто позначає цілісну, неподільну дію.

У третьому розділі «**Префіксальне дієслівне видотворення й словотворення власне-термінів у «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.)**» вказано засади дієслівного термінотворення протягом розвитку українського термінознавства, на матеріалі РУС/1924–1933 досліджено основні типи видотворення й словотворення дієслівних власне-термінів шляхом префіксації, оцінено зміни, що відбулися з відповідною групою лексики в словниках, укладених після 30-х рр. ХХ ст.

Результати зіставлення тенденцій дієслівного термінотворення на матеріалі загальномовних і термінологічних словників трьох періодів (кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст., 30-х – 80-х рр. ХХ ст., 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) відповідають спостереженням Г. Наконечної, В. Пілецького, Т. Панько, І. Процик, Ю. Шевельова про вплив позамовних чинників на формування терміносистем

різних галузей знань. Найпомітнішим цей вплив був у 30-і – 80-і рр. ХХ ст., коли нормалізація й кодифікація термінології відбувалася з огляду на російську мовну традицію. Унаслідок цього невиправдані кальки російської мови заступили низку питомих дієслівних термінів й типів їхнього творення, запропонованих наприкінці ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. Наприклад, у РУС/1924–1933 та інших словниках 20-х рр. ХХ ст. малопродуктивною була сполука префіксів *обез-*, що позначає дію, скеровану позбавити об'єкт певних властивостей. Замість неї вживали префікси *зне-*. Від початку 30-х рр. кількість термінів утворених за допомогою *зне-* невиправдано знижується, а продуктивність *обез-*, що за формою подібний до російського *обез-* (*обес-*), зростає. Лексеми з *обез-* вживають як синоніми до дієслів зі сполукою префіксів *зне-*: *зnezаражувати/ зnezаразити – обеззаражувати/ обеззаразити, зnelісити – обезлісити, знецукрювати/ знецукрити – обезцукрювати/ обезцукрити*. На сучасному етапі спостерігаємо усування відповідних кальок російської мови й новітні терміни зазвичай утворено з використанням питомих засобів. Пор.: *зневуглецьовувати/ зневуглецювати, знесірчувати/ знесірчити, знесолювати/ знесолити, знеструмлювати/ знеструмити*. Перевагою застосовування сполуки префіксів *зне-* у сучасному термінотворенні вважаємо її можливість віддзеркалити специфіку української мови, а використання питомих термінів і засобів їхнього творення сприяє інтелектуалізації національної мови.

Виявлено, що до термінів чужомовного походження з суфіксом *-ува(ти)* в РУС/1924–1933 вказано префіксальні відповідники доконаного виду: *заапелювати, заналізувати, заорендувати, зімігрувати побронзувати, побрушурувати*. Натомість у переважній більшості сучасних словників відповідні одиниці зафіксовано як двовидові. Практику, запропоновану в РУС/1924–1933, вважаємо актуальною в наш час. Це підтверджено дослідженнями М. Гінзбурга, В. Моргунюка, Р. Рожанківського, які рекомендують від двовидових дієслів чужомовного походження за допомогою перфективації утворювати відповідники доконаного виду, щоб уникнути двозначності в науковій мові, що за своєю природою має бути точною.

З'ясовано: найпродуктивнішими формотворчими префіксами для власне-термінів є *за-*, *з-*, *по-*, що відповідає загальномовним тенденціям. Пор.: *заасигнувати, задрейфувати, заімпортувати, здекретувати, зінокулювати, злабіалізувати, поброшурувати, подезинфікувати, поніклювати*. Під час видотворення майже не вживають префікс *ви-*, *від-*, *о-*, *пере-*: *виекстрагувати, виніклювати, відлітографувати, відлітохромувати, оцінкувати, оштрафувати*.

Префікс *з-*, найпродуктивніший засіб видотворення, сполучається з різними за значенням дієслівними основами. Визначено такі типи формотворення з цією морфемою:

1. «Суб'єкт змінив стан чи властивості об'єкта»: *звокалізувати, здемобілізувати, зінтернаціоналізувати, змілітаризувати, змерсерувати,*

змеханізувати, зназалізувати. Модель керування дієслів з префіксом *з-* містить суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку).

2. «Суб'єкт додав речовину, названу в твірній основі, до об'єкта»: *злегувати, зіонізувати, зметалізувати, змінералізувати.* Модель керування відповідних лексем охоплює суб'єкт дії – іменник у називному відмінку, та об'єкт дії – іменник у знахідному відмінку.

3. «Суб'єкт створив об'єкт»: *зілюструвати, зсинтезувати, сканалізувати, скодифікувати.* Модель керування таких власне-термінів потребує вказівки на суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку, та об'єкт – іменник у знахідному відмінку.

4. «Суб'єкт видалив з об'єкта що-небудь» і «суб'єкт зруйнував, пошкодив чи розділив об'єкт на частини»: *здесульфувати, зліквідувати, змуніципалізувати, скальцинувати.* Обидві групи дієслів мають однакові синтагматичні властивості, що їх можна описати за допомогою такої моделі керування: суб'єкт – іменник у називному відмінку та об'єкт – іменник у знахідному відмінку.

Простежено, що словотвірне значення префіксів зреалізовано у власне-термінах переважно питомого походження, але кількість таких префіксальних словотвірних типів незначна. Найпродуктивнішим у цій функції є префікс *на-*, який мітиться в таких словотвірних типах:

1. «Суб'єкт отримує/ отримав достатню кількість чого-небудь»: *наверст(в)овувати/ наверст(в)увати, наескізувати, накоксувати, натасьмувати.* Модель керування дієслів цього словотвірного типу містить такі елементи: суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку, та об'єкт – іменник у родовому відмінку.

2. «Суб'єкт надає/ надав об'єкту чи його поверхні певних властивостей чи вигляду»: *наворсовувати/ наворсувати сукно, налужувати/ налужити, намагнечувати/ намагнетити.* Модель керування цих дієслів передбачає позиції суб'єкта – іменник у називному відмінку й об'єкта – іменник у знахідному відмінку.

3. «Суб'єкт зображує/ зобразив що-небудь на певній поверхні»: *награвіровувати/ награвірувати, награнковувати/ награнкувати, нациркулювати.* Модель керування охоплює чотири компоненти: суб'єкт – іменник у називному відмінку, об'єкт – іменник у знахідному відмінку, інструмент – іменник в орудному чи родовому відмінку, локатив – іменник у місцевому відмінку з прийменником *на*. Наприклад: *Узяв він циркуля та й на пісочку нациркулював зразок на булаву.* Інструментальна й локативна синтаксеми можуть бути факультативними, як-от: *Нарисував план Замглаївського торфовика.*

Префікси *о-*, *об-*, *по-* для словотворення власне-термінів малопродуктивні. Навколо тлумачення «суб'єкт поширює/ поширив дію на всю поверхню об'єкта, надавши їй певних властивостей» об'єднано такі слова з префіксом *об-*: *обкришталювати/ обкришталити, обпаклювати/ обпаклювати.* Модель

керування охоплює суб'єктну (іменник у називному відмінку) і об'єктну (іменник у знахідному відмінку) синтаксеми. Префікс **о-** вжито в словотвірному типі, що має тлумачення «суб'єкт надає/ надав об'єкту певних властивостей»: *окиснювати/ окиснити, опріснювати/ опріснити, осіменяти/ осіменити*. Модель керування цих дієслів містить вказівку на суб'єкт (іменник у формі називного відмінка) та об'єкт (іменник у формі знахідного відмінка).

Рідковживаним у термінотворенні власне-термінів є префікс **по-**, який представлено одним словотвірним типом. Ідеться про дієслова з тлумаченням: «суб'єкт здійснив дію щодо всього об'єкта чи всіх об'єктів»: *поглянцувати, покаландрувати, покатологізувати, помаркувати, потаксувати*. У РУС/1924–1933 до таких дієслів указано ремарку «о мног.», що пояснює засади їхнього вживання. Модель керування дієслів охоплює такі елементи: суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) і об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку).

Матеріал РУС/1924–1933 та інших словників кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. засвідчує, що чужомовні дієслівні терміни не можуть повною мірою зреалізувати словотвірні можливості української мови. Словотвірні значення префіксів у таких словах зазвичай нейтралізуються і на перше місце виступає видотворча функція. З цього погляду використання питомих термінів дає можливість за допомогою префіксів створювати слова з новим значенням, похідність і семантика яких буде зрозумілою.

У четвертому розділі «**Префіксальне дієслівне видотворення й словотворення консубстанційних термінів у «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.)**» описано префіксальні типи дієслівного видотворення й словотворення консубстанційних термінів у РУС/1924–1933 та проаналізовано зміни, що відбулися з ними на сучасному етапі розвитку української термінології.

Під час видотворення консубстанційних термінів використано переважно ті ж префікси, що й для власне-термінів. Поширеними засобами формотворення є **з-**, **по-**: *зварити, згнітити, з(за)грубнути, поборгувати, побронзувати, поживосрібнити, пофарбувати*. Менш уживаним, порівняно з власне-термінами, виявився префікс **за-** (*забиркувати, загіпнотизувати, замаркувати*). На відміну від власне-термінів на позначення форм доконаного виду консубстанційних термінів досить продуктивним є префікс **ви-** (*вигалити, вигемблювати, визолотити*), але з часом цей афікс заступили інші морфеми, зокрема префікс **по-**. Обмежену кількість видових опозицій утворено за допомогою **на-**, **об-**, **про-**: *наштукатурити, обгемблювати, пролунати*. Отже, попри те, що для власне-термінів і консубстанційних термінів ужито однакові засоби видотворення, їхня продуктивність неоднакова. Саме в цьому полягає основна відмінність формотворення цих груп термінів.

Більшість словотвірних типів, виявлених на матеріалі РУС/1924–1933, не зазнала значних змін у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. –

поч. ХХІ ст. Найуживанішими є морфеми *за-*, *на-*, *по-*. Наприклад, *заарештовувати/ заарештувати*, *забруковувати/ забрукувати*, *загартовувати/ загартувати*, *закипати/ закипіти*, *набивати/ набити* (бомбу, рушницю), *наварювати/ наварити* (вісь), *напалювати/ напалити* (вугілля), *повірчувати* (твинт), *подрукувати*, *позолочувати/ позолотити*. Найменш продуктивними виявилися форманти *о-*, *роз-*: *опалювати/ опалити*, *оправляти/ оправити*, *опромінювати/ опромінити*, *осідати/ осісти*, *розбирати/ розібрати* (машину), *розгальмувати*, *розкисати/ розкиснути*, *розклепати*, *розпарювати/ розпарити*.

Однак кількісне наповнення деяких словотвірних типів змінилося під впливом внутрішньомовних і позамовних чинників. Саме на них зосередимо увагу. У РУС/1924–1933 зафіксовано низку лексем, утворених за словотвірними типами, не продуктивними в інших словниках. Навколо першого словотвірного типу об'єднано слова з префіксом *ви-*, що мають тлумачення «суб'єкт повністю використав що-небудь» (*викрасити*, *висинити*, *висвітити*). Модель керування містить суб'єктну синтаксему, виражену іменником у називному відмінку, й об'єктну синтаксему – іменник у формі знахідного відмінка. Хоча дієслова з префіксом *ви-* дають змогу зекономити мовні засоби та на позначення дії «повністю використати що-небудь» уникнути описової конструкції, більшість з них є багатозначними, тому в термінотворенні цей тип не набув продуктивності. Наприклад, слово *висвітити* в РУС/1924–1933 указано як синонім до словосполучки *витратити на світло*. Натомість у «Словнику природничої термінології» (1928 р.) міститься уточнення, що ця лексема стосується речовини, тобто йдеться про «позбавлення кольору».

Ще один словотвірний тип, продуктивний лише в РУС/1924–1933, об'єднує дієслова з префіксом *за-* зі значенням «суб'єкт заробив, виконуючи певну діяльність»: *законовалити*, *закосити*, *залікарити*, *заложкарити*, *замалярити*, *зарибалити*, *заслюсарювати*, *зачоботарити*. Більшість таких одиниць є багатозначними, й *за-*, залежно від контексту, може вказувати на результативну завершену дію чи на початок дії. Пор.: *Зажинати найкраще в п'ятницю або у вівторок. Зажала торік чотири карбованці*. Для термінології більш характерними є одиниці, в яких префікс *за-* позначає початок дії. Наприклад, у «Російсько-українському словнику» (1969 р.) слово *зажинати/ зажати* зафіксовано в одному значенні «починати/ почати дію» з ремаркою *сільськогосподарський термін*. Тим часом дієслова з префіксом *за-*, що мають значення «заробити, виконуючи певну професійну діяльність» і в яких префікс указує на результативну завершену дію, в науковому мовленні не набули поширення. Проте вони можуть бути актуалізовані в інших функціональних стилях української мови.

Виявлено, що на українську словотвірну систему впливала мовна політика Радянського Союзу, унаслідок чого не виправдано зросла продуктивність окремих префіксальних словотвірних типів, маловживаних або відсутніх у РУС/1924–1933 та інших словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. У словниках усіх періодів

зафіксовано незначну кількість слів з префіксом *від-*, що має значення «суб'єкт надає/ надав поверхні об'єкта певного вигляду», яке часто доповнено семою «інтенсивна, ретельно здійснювана дія»: *відгострити, відлакувати, відпрасовувати/ відпрасувати, від(од)шліф(х)товувати/ від(од)шліф(х)тувати*. Відповідні дієслова мають таку модель керування: суб'єкт (іменник у називному відмінку) та об'єкт (іменник у знахідному відмінку). Проте в РУС/1924–1933 та інших лексикографічних працях 20-х рр. ХХ ст. цей тип представлено незначною кількістю лексем, до яких як синоніми завжди вказано одиниці з префіксом *ви-*: *відлакувати – вилакувати; відпрасовувати/ відпрасувати – випрасувати*. Лексикографічні праці 30-х – 80-х рр. ХХ ст. та багато сучасних там, де раніше пропонували кілька варіантів, часто вказують тільки одне слово з префіксом *від-*, попри те, що *ви-* в цій функції продуктивніший. З'являються також лексичні кальки російської мови, яких не було в словниках 20-х рр.: *відгранювати/ відгранити* (російський відповідник – *отгранивать/ отгранить*), *відтютюжувати/ відтютюжити* (російський відповідник – *оттютюживать/ оттютюжить*). Уважаємо, що в наведених прикладах функції префікса *ви-* було звужено невиправдано.

Словотвірний тип з префіксом *від-*, що розвинув продуктивність у термінотворенні 30-х – 80-х рр. ХХ ст., стосується дієслів з тлумаченням «суб'єкт виготовляє/ виготовив об'єкт з певного матеріалу»: *відкарбовувати/ відкарбувати, відливати/ відлити (з металу), відтісувати/ відтесати*. Модель керування містить суб'єктну синтаксему, виражену іменником у називному відмінку, та об'єктну синтаксему – іменник у знахідному відмінку. У словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст., зокрема й РУС/1924–1933, на позначення дії, скерованої на виготовлення чого-небудь, зафіксовано дієслова з префіксом *ви-*: *викарбовувати/ викарбувати* (російський відповідник – *отчеканивать / отчеканить*), *вилити/ вилити з металу* (російський відповідник – *отливать/ отлить*). Задля точності наукового викладу й уникання синонімії радимо оминати терміни з префіксом *від-* на позначення дії, скерованої на зміну вигляду певної поверхні чи творення чого-небудь, та використовувати слова з *ви-*, що в цій функції значно поширеніші.

Не доцільно розширено продуктивність словотвірних типів, де префікс *о-* позначає охоплення дією усієї поверхні об'єкта. Лексикографічні праці кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. майже не фіксують слів з *о-*, утворених за словотвірними типами, що мають тлумачення «суб'єкт поширює/ поширив дію на всю поверхню об'єкта, змінивши його властивості» та «суб'єкт покриває/ покрив увесь об'єкт матеріалом». Моделі керування обох словотвірних типів містять суб'єкт дії (іменник у називному відмінку) та об'єкт дії (іменник у знахідному відмінку). У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. *о-* стає продуктивнішим, а дієслова з цим префіксом вказано як основні, попри те, що *об-* у цій функції вжито частіше: *огранювати/ огранювати, окутувати/ окутати, офарбовувати/ офарбувати, ошліфовувати/ ошліфувати, оштукатурювати/ оштукатурити*.

Можливим є вплив російської мови у дієсловах з префіксом *о-*, що позначають зміну стану. Тут відповідний префікс витіснив морфеми *з-* та *за-*. У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст., а також сучасних словниках лексеми *скам'яніти*, *стужавіти* вказано з ремаркою *розмовне*, а загальноновживаними є синоніми з префіксом *о-*: *огрубіти*, *окам'яніти*, *окостеніти*, *отвердіти*, чого не спостерігаємо в РУС/1924–1933 та інших словниках кін. ХІХ ст. – 20-х рр. ХХ ст. У цьому випадку йдеться про видотворення слів, що їх об'єднано навколо типу «суб'єкт змінив свої властивості». Модель керування передбачає вказівку на суб'єкт, виражений іменником у називному відмінку. Пояснити зростання продуктивності відповідного типу з префіксом *о-* можна і впливом російської мови, як у лексемах *огрубеть*, *окаменеть*, *отвердеть*, і аналогією до слів, які мотивують основи зі значенням конкретної фізичної дії. Пор.: *опалювати/опалити*, *остуджувати/остудити*, *отемнити*.

Отже, починаючи від 30-х рр. ХХ ст. простежується переривання тенденцій префіксального дієслівного термінотворення, а формування галузевих терміносистем у цей час не завжди відбувалося з огляду на специфіку української мови та залежало від політичної ситуації. Уважаємо, що на сучасному етапі варто розширити використання словотвірних типів, що віддзеркалюють традиції національної мови, й обмежити вживання невинуватих словотвірних кальок російської мови.

У **висновках** узагальнено результати виконаного дослідження.

Комплексне вивчення особливостей префіксального термінотворення дієслів на матеріалі «Російсько-українського словника» (1924 – 1933 рр.) у зіставленні з іншими словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. ґрунтується на ідеї, що дієслово є важливим компонентом галузевих терміносистем, який виявляє особливості на семантичному рівні. Дієслово є елементом динамічним, що впливає з його властивостей називати дію та стан, натомість іменник підкреслює статичний характер терміна, постійність його сутності. Перевагою дієслівних термінів на позначення дії чи стану є здатність точніше, ніж іменник, вказувати на перебіг дії в часі, доконаність/недоконаність, скерування дії на об'єкт. Однак ступінь термінування, а також частота вживання дієслів у галузевих терміносистемах неоднакова. На матеріалі РУС/1924–1933 з'ясовано, що дієслівні терміни найширше представлено в хімічній, типографській, юридичній термінології, дещо менше зафіксовано церковних, медичних, математичних, технічних, будівельних, морських термінів, дієслівні термінологічні одиниці інших галузевих терміносистем у словнику маловживані.

Дієслова класифікуємо на власне-терміни (одиниці, що мають вузьку сферу використання, їх створюють тільки для термінологічних потреб) й консубстанційні терміни (одиниці, які одночасно функціонують у загальнолітературній мові й галузевих терміносистемах та які утворено шляхом термінологізації загальноновживаних слів чи детермінологізації). Більшість власне-

термінів за походженням є запозиченнями, виявлено небагато питомих термінологічних одиниць, що характерно для періоду кін. XIX ст. – 20-і рр. XX ст., коли термінотворення було зорієнтовано на внутрішньомовні ресурси. Для позначення дієслівних термінів, які мають однакову форму із загальноновживаними словами, використано назву консубстанційні терміни. Серед цієї групи термінів переважають слова питомого походження.

Префіксальне дієслівне термінотворення ґрунтується на засадах загальнономовного словотворення, тому для його аналізу застосовано методи, прийоми та термінологічний апарат, що й для дослідження загальнономовної лексики. Однак морфологічне творення термінів має особливості: афікси відіграють значну роль у створенні зрозумілої внутрішньої форми терміна, яка описує його місце в термінологічній системі. За допомогою словотворчих морфем віддзеркалено стосунок технічного поняття до членів певного класифікаційного ряду, отже, для творення нових термінологічних одиниць бажано застосовувати готові словотвірні схеми, наявні в мові. Основним засобом дієслівного словотворення є префікси, значення яких мають неоднакову ступінь окресленості, їхні межі часто бувають розмитими, що ускладнює точний опис кожного окремого типу префіксального термінотворення. Крім того, проблемним є відмежування значення префікса від семантики твірної основи, тому поняття *словотвірного значення* уточнено як спільну частину значення для певної групи дієслів із одним префіксом, яку можна виявити неформально і не обов'язково буквально вичленовувати з тлумачень. *Словотвірний тип* – це формально-семантична схема побудови похідних слів, мотивованих твірними словами певної частини мови, за допомогою того ж словотворчого форманта з тим самим значенням. Тип дієслівного префіксального словотворення описано за допомогою таких елементів:

1) *дієслівний ряд* (низка дієслів, утворених за допомогою того ж префікса й подібних одне до одного за семантичними, словотвірними, синтаксичними й синтагматичними ознаками);

2) *тлумачення* (спільне значення для дієслів, що належать до одного префіксального дієслівного ряду);

3) *модель керування* (схема синтагматичних властивостей префіксального дієслова в простому неускладненому реченні);

4) *приклад* (ілюстрація, де вказано, як значення префіксального дієслова та його моделі керування реалізовано в реченні).

Оскільки дієслівні власне-терміни мають переважно чужомовне походження, вони мало представлені в префіксальному словотворенні, й у більшості таких слів префікс виконує формотворчу функцію: найпродуктивнішими засобами для творення форм доконаного виду є префікси *з-*, *за-*, *по-*. З'ясовано, що в РУС/1924–1933 майже завжди вказано префіксальні форми доконаного виду до чужомовних термінів з суфіксом *-ува(ти)*, що не характерно для перекладних словників 30-х – 80-х рр. XX ст. та 90-х рр. XX ст. – поч. XXI ст., у яких відповідні одиниці

визначено як двовидові. Розрізнення форм доконаного й недоконаного виду дієслівних термінів у наукових текстах є виправданим, оскільки в такий спосіб можна точніше описати характер дії, тому РУС/1924–1933 може стати джерелом поповнення сучасної мови новими видовими формами. Префіксальне словотворення власне-термінів охоплює незначну кількість типів: найуживанішим словотворчим засобом є префікс *на-*, а малопродуктивними – *о-*, *об-*, *по-*.

Під час видотворення й словотворення консубстанційних дієслівних термінів використано ті ж префікси, що для власне-термінів, але їхня продуктивність неоднакова: досить уживаними на позначення форм доконаного виду консубстанційних термінів є префікси *з-*, *по-*, натомість продуктивність *за-*, порівняно з власне-термінами, менша, а префікса *ви-* – більша. У РУС/1924–1933 за допомогою цього префікса утворено видові опозиції дієслів із семантикою поширення дії на поверхні, проте на сучасному етапі продуктивність форманта знизилась, а відповідні одиниці з префіксом *ви-* у новітніх дослідженнях виправдано витлумачено в межах словотворення, де він вказує на інтенсивність виконання дії.

Найпоширенішими в усі періоди є словотвірні типи консубстанційних термінів з префіксами *по-*, *на-*, *за-*, а найменш уживаними – з *в-*, *про-*, *роз-*, *о-*. Більшість типів префіксального дієслівного термінотворення майже не зазнала змін, але з'ясовано, що окремі з них набули продуктивності під впливом позалінгвальних факторів, зокрема мовної політики радянського уряду, скерованої на зближення російської та української мов. У словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. зросла кількість дієслів з префіксом *від-* зі значеннями «створити що-небудь» і «надати поверхні певних властивостей, часто ретельно виконуючи дію», де він відповідає російському префіксу *от-*. Тим часом у РУС/1924–1933 та інших словниках кін. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст. у цьому випадку переважали дієслівні терміни з морфемою *ви-*. Словотвірні типи з префіксом *о-*, що відповідає російському *о-*, у словниках 30-х – 80-х рр. ХХ ст. і 90-х рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст. вжито на позначення дії, скерованої на «покриття чим-небудь всієї поверхні об'єкта» і «надання всій поверхні об'єкта певних властивостей», натомість у словниках кін. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст. відповідні дієслова утворено за допомогою *об-*. Також зросла продуктивність префікса *о-* під час формотворення дієслів з семантикою «набути певних властивостей унаслідок самочинного процесу», однак у РУС/1924–1933 не зафіксовано видових форм з цим префіксом, а замість нього містяться префікси *з-* та *за-*.

Тенденції творення термінів перебувають у прямій залежності від політичної ситуації, й найперспективнішими є ті обставини, що сприяють виробленню термінології з огляду на внутрішньомовні ресурси. Дослідження конкретних термінів засвідчило: «Російсько-український словник» (1924–1933 рр.) може стати джерелом поповнення української термінології лексикою й словотвірними типами. Подальше вивчення словника може бути скероване на виявлення термінів і

словотвірних типів, актуальних для сучасного термінотворення, з'ясування змін, що відбулися в словотвірній і лексичній системі української мови, та їхнього впливу на термінологію.

Основні положення дисертації висвітлено в таких публікаціях:

1. Матанцева А. Префікс від- як засіб утворення дієслів доконаного виду / Анна Матанцева // Наук. зап. – Серія «Філологічна»: зб. наук. праць. – Острог: Національний університет «Острозька академія», 2012. – Вип. 26. – С. 182-184.

2. Матанцева А. Стан і перспективи дослідження префіксальних морфем: семантичний аспект / Анна Матанцева // Лінгвістичні студії: зб. наук. праць. – Донецьк: Донецький національний університет, 2012. – Вип. 25. – С. 28-31.

3. Матанцева А. Особливості перекладу російських дієслів з префіксом от- українською мовою в «Російсько-українському словнику» (1924–33) / Анна Матанцева // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології» зб. наук. праць. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2011. – № 709. – С. 14-19.

4. Матанцева А. Особливості функціонування префікса за- як засобу дієслівного термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924–33) / Анна Матанцева // Вісник національного університету «Львівська політехніка». – Серія «Проблеми української термінології» зб. наук. праць. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2012. – № 733. – С. 78-50.

5. Руссу А. Двовидові дієслівні терміни іншомовного походження в українській мові (на матеріалі перекладних російсько-українських словників 20–30-х рр. ХХ ст.) / Анна Руссу // Zbiór raportów naukowych “Nauka w świecie współczesnym”: зб. наук. праць. – Лодзь: Вид-во “Diamond trading tour”, 2013. – Cz. 5. – Str. 73-77.

6. Руссу А. Семантичний опис префікса від- як засобу дієслівного термінотворення (на матеріалі «Російсько-українського словника» (1924–33)) / Анна Руссу // Наук. зап. – Серія «Філологічні науки»: зб. наук. праць. – Ніжин: Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2013. – Кн. 2. – С. 230-235.

7. Руссу А. Словотвірні типи префіксальних дієслів (на матеріалі словників кінця ХІХ – початку ХХІ ст.) / Анна Руссу // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет «Львівська політехніка», 2014. – № 791. – С. 27-31.

8. Руссу А. Словотвірні типи з префіксом ви- у системі дієслівного термінотворення / Анна Руссу // Science and education a new demention. Phology. – Budapest: Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2016. – IV(18), № 80. – S. 78-81.

АНОТАЦІЯ

Руссу А. О. Префіксальне дієслівне термінотворення в «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2016.

Працю присвячено комплексному дослідженню префіксального термінотворення дієслів у «Російсько-українському словнику» (1924 – 1933 рр.) у зіставленні з іншими перекладними словниками кін. ХІХ – поч. ХХІ ст.

Указано місце дієслівних термінів у реєстрі загальномовних і термінологічних словників, обґрунтовано класифікацію дієслівних термінів на власне-терміни й консубстанційні терміни, для кожної групи одиниць описано типи префіксального видотворення й словотворення.

На матеріалі «Російсько-українського словника» (1924-1933 рр.) та інших словників кін. ХІХ – поч. ХХІ ст. схарактеризовано кількісні і якісні властивості префіксальних типів видотворення й словотворення, пояснено причини зміни їхньої продуктивності, а також надано рекомендації щодо доцільності вживання окремих префіксів під час творення новітніх термінів.

Ключові слова: префікс, дієслово, власне-термін, консубстанційний термін, тип словотворення, тип видотворення, «Російсько-український словник» (1924 – 1933 рр.).

АННОТАЦИЯ

Руссу А. А. Префиксальное глагольное терминообразование в «Русско-украинском словаре» (1924 – 1933 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2016.

Работа посвящена комплексному исследованию префиксального терминообразования глаголов в «Русско-украинском словаре» (1924 – 1933 гг.) в сопоставлении с другими переводными словарями кон. ХІХ – нач. ХХІ ст.

Описывается место глагольных терминов в реестре общезыковых и терминологических словарей, обосновывается классификация глагольных терминов на собственно термины и консубстанциональные термины, для каждой группы единиц описываются типы префиксального видообразования и словообразования.

На материале «Русско-украинского словаря» (1924 – 1933 гг.) и других словарей кон. ХІХ – нач. ХХІ ст. характеризуются количественные и качественные свойства префиксальных типов видообразования и словообразования, объясняются причины изменений их продуктивности, а также

подаются рекомендации, касающиеся целесообразности употребления отдельных префиксов для образования новейших терминов.

Ключевые слова: префикс, глагол, собственно термин, консубстанциональный термин, тип словообразования, тип видообразования, «Русско-украинский словарь» (1924 – 1933 гг.).

SUMMARY

Roussu A. O. Prefixal verbal term-formation in “Russian-Ukrainian Dictionary” (1924 – 1933). – Manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.01 – Ukrainian language. – National Pedagogical Dragomanov University. – Kyiv, 2016.

This research is devoted to investigation of prefixal term formation of verbs in “Russian-Ukrainian Dictionary” (1924 – 1933) and the others dictionaries of the 19th – 21st centuries.

The changes in aspect formation and word formation of the verbal terms during the end of the 19th – beginning of the 21st centuries were analyzed for the first time. Linguistic and extralinguistic factors influencing the development of word formation system of Ukrainian were taken into account in the research and given recommendations about the word formation of the latest verbal terms.

Verbs were identified as an important component of the term system that have semantic and word formation properties. They are dynamic elements, which follows from their nature to name the action or process. Using verb it is possible to describe such features of an action as running in time, completion/ incompletion, directing the action on the object. Meanwhile the noun indicates a static character of the term and constancy of its nature. Therein lies a difference between the terms expressed by verbs and nouns, and therefore their functions in a scientific text should not be fully identified.

It was found that the number of verbal terms in the term systems is different. The chemical, typographic, legal terminologies are in “Russian-Ukrainian Dictionary” (1924 – 1933) most widely represented. There are less religious, medical, math, technical, construction, maritime terms.

Verbal terms are classified under proper terms and consubstantial terms according to the field of their using. Proper terms have a narrow scope of application and were created only for terminological needs. Consubstantial terms are the words that simultaneously are used in a common-literary language and a terminology. They are formed by the common words terminologization or determinologization. The corresponding terms have differences at the word-formation level. The most proper terms have a foreign origin and are hardly represented in the term formation. The prefix has only grammatical (aspectual) meaning in the foreign verbs and is used for describing finished action. Native words dominate among the consubstantial terms and are widely used for the word formation. It was noticed that the same prefixes are used for the aspect

formation and word formation of proper terms and consubstantial terms, but their productivity is different.

Productivity of the word and aspect formation types of proper terms and consubstantial terms were described at the synchronic and diachronic level. Word formation type is a formal-semantic scheme for making of derivative words, motivated by the forming words of a certain part of speech, using the same word-formative formant with the same meaning. The most productive derivational units are prefixes *no-*, *na-*, *za-* for verb terms formation, and morphemes, *в-*, *по-*, *по-*, *о-* are used seldom. The most common prefixes for aspect formation are *з-*, *за-*, *но-*. Uncommon prefixes are *по-*, *ви-*.

Most part of prefixal types of the terms formation has not changed during the end of the 19th – beginning of the 21st centuries, but productivity of some types of word formation with prefix *ви-* and *о-* were increased unjustifiably by influence of language policy of the Soviet Union. The productivity of terms with prefix *ви-*, which mean “creation of something” and “giving certain properties to a surface as a result of the careful performance of the action”, has increased after the 30s. These words are used to translate Russian verbs with prefix *ом-*. The verbs with prefix *ву-* dominated for the translation of such Russian units in dictionaries of the 20s of the 20th century. The using of prefix *о-*, which is an analog of Russian prefix *о-*, is unjustified in terms that mean “to cover the whole surface with something” and “to change the properties of the whole surface”. It replaced prefix *об-*, which is more common in this function. In modern dictionaries the prefix *о-* is used for aspect formation in word with semantic “to acquire certain properties as a result of a self-active process” as in Russian language, but prefixes *з-* and *за-* are more common in dictionaries of the 20s of the 20th century.

Key words: prefix, verb, proper terms, consubstantial term, word formation type, aspect formation type, Russian-Ukrainian Dictionary (1924 – 1933).